

ЮВІЛЕЙНІ ДАТИ

УДК 616-092 (091): 378.661 (477.54)

125 років кафедри патологічної фізіології Харківського державного медичного університету

У 1996 р. виповнюється 125 років з часу заснування кафедри патологічної фізіології Харківського державного медичного університету.

В історії і сьогоденні патофізіології харківська школа - одна з найстаріших і найбільш відомих - має своє власне місце. Прийнято вважати, що трьома китами, на яких ґрунтується сучасна будівля патофізіології, є казансько-петербурзька школа основоположника патофізіології В.В.Пашутіна, московська школа О.Б.Фохта і київська школа В.В.Підвисоцького. Щонайменше в історичному аспекті поряд з цими школами можна поставити харківську. Її виникнення і становлення також відноситься до 60-70-х рр. XIX ст., а остаточне оформлення, як і московської і київської шкіл - до 80-90-х рр. Останнє пов'язане з іменами учнів В.В.Пашутіна - С.Д.Костюріна та О.В.Репрьова, і вона є гілкою пашутінської школи. Однак і за своїм внеском у становлення і розвиток патофізіології як науки і учбової дисципліни, в теорію і практику медицини харківська кафедра патофізіології займає одне й найпочесніших місць. У різний час тут сформувалися, принаймні, дві самостійні великі наукові школи таких видатних учених і педагогів як один з кращих учнів В.В.Пашутіна і основоположників вітчизняної ендокринології О.В. Репрьов (перша чверть XX ст.) і, мабуть, найбільш талановитий учень О.В.Репрьова, один з найвидатніших патофізіологів радянського періоду Д.О.Альперн (30-60-і рр.). Вихідці з цих шкіл стояли біля джерел або продовжували формування та розвиток патофізіологічних шкіл в Одесі, Дніпропетровську, Харкові, Ленінграді, Москві, Курську, Тернополі, Донецьку, Благовіщенську, Тбілісі тощо. З харківської кафедри вийшли такі відомі вчені, як С.М.Лейтес, М.М.Павлов, Б.А.Шацилло, С.Г.Генес та ін.

Можна виділити декілька особливостей цієї школи. По-перше, за таку довгу історію кафедри її очолювали практично лише декілька чоловік (І.М.Оболєнський, С.Д.Костюрін, О.В.Репрьов, М.М.Павлов, Д.О.Альперн, Р.У.Ліпшиць). І.М.Оболєнський керував кафедрою 15 років, О.В.Репрьов - майже 30, Д.О.Альперн - 40, Р.У.Ліпшиць - біля 20. По-друге, починаючи з учня В.В.Пашутіна С.Д. Костюріна кафедру протягом 110 років очолюють тільки вихованці цієї школи - другий учень В.В.Пашутіна О.В.Репрьов, учні О.В.Репрьова М.М.Павлов і Д.О.Альперн, потім учениця Д.О.Альперна Р.У.Ліпшиць, нарешті, її учень М.О.Клименко. По-третє, це, в свою чергу, зумовило виражену спадкоємність наукових і педагогічних традицій, яка виявилася, зок-

рема, у збереженні та розвитку наукового напрямку вчителя. Ще з часів О.В.Репрьова основним напрямком наукової діяльності кафедри є проблема нейрогуморальної регуляції в патології - патологія нервово-ендокринної регуляції, нейрогуморальні механізми патологічних процесів і, зокрема, протягом більш ніж 70 останніх років - нейрогуморальні механізми запалення. Нарешті, слід зазначити ту обставину, що харківська кафедра, особливо за період керівництва Д.О.Альперна, зробила великий внесок у становлення клінічної патофізіології як науки. Дані експериментальних досліджень, запропоновані принципи і експериментальні методи терапії багаторазово перевірялися й застосовувалися в клініці при різних відповідних нозологічних формах, а отримані в клініці результати використовувалися для теоретичних узагальнень. Лікарі-клініцисти, які виконали дисертації під керівництвом вчених кафедри патофізіології очолили клінічні кафедри і відділи багатьох інститутів країни (Пермь, Ставрополь, Челябінськ, Ленінград, Тбілісі та ін.). Це найзвичайний факт діяльності школи, оскільки він відбиває одне з важливих завдань патофізіології - забезпечення взаємопроникнення теорії та клініки.

Кафедра патологічної фізіології Харківського державного медичного університету організована в 1871-1872 учбовому році як кафедра загальної патології Харківського університету. До цього, як і в інших університетах, елементи загальної патології викладалися в курсі патології терапії й клініки, який був запроваджений як одна з перших шести кафедр університетським Статутом 1804 р. і існував у складі медичного факультету з 1805 р., тобто з моменту організації факультету. Вже з початку 20-х рр. XIX ст. загальна патологія була виділена в окремий курс, який з 1821 р. читав І.Гнедич, а в 1823-1835 рр. - проф. І.М.Рейнпольський. З 1836 р. загальна патологія викладалася на кафедрі нормальної фізіології, що збіглося з організацією самостійної кафедри нормальної фізіології, якою в 1836-1863 рр. завідував проф. І.О.Калениченко, один з перших визначних фізіологів Росії. Викладання загальної патології носило в основному теоретичний, а не експериментальний характер.

Відповідно до університетського Статуту 1863 р., який запроваджував кафедру загальної патології, в Харківському університеті було введено самостійний курс лекцій з загальної патології. В 1865-1867 рр. його читав відомий в майбутньому патолог і гістолог, засновник кафедри загальної патології Київського університету (1869) Н.А.Хржонщевський, який був на той час доцентом кафедри гігієни, до якої тоді був приєднаний курс загальної патології. Після переходу в 1867 р. Н.А.Хржонщевського на кафедру гістології, ембріології і порівняльної анатомії, яку він організував, до 1871 р. загальну патологію читав відомий анатом і терапевт проф. Д.Ф.Лямбль, який завідував заснованою ним кафедрою патанатомії.

Засновником самостійної кафедри загальної патології в 1871 р. став морфолог і терапевт проф. І.М.Оболенський (1841-1920). Під його керівництвом розпочалося формування кафедри, оснащення її не-

обхідним для експериментальних досліджень обладнанням, до клініки факультету проф. С.Д.Костюрин, який вираженого фізіолога присвячений психіатрії, відзначити, що в патології читав у клініці епідеміолог і бактеріолог.

Після С.Д.Костюрин кафедру в Харківському університеті виводить в ряд видатний вчений якого пов'язаний з харківським університетом уковий напрямок вивчення речовин. Відомі і в Харківському університеті манки, пухлинної опромінення, про стан організму вивчення дитини в Харківському університеті вітчизняної ендокринної системи дослідження обміну речовини в різних видних залоз, під керівництвом залоз. Його підсумком в чому визначити О.В.Репрьов створив кафедру патології Д.О.Альперн, С.Г.Генес, І.П.Міхалевський.

Викладання загальної патології в Харківському університеті характеризується значною роллю ендокринної системи. Патологія в 2-х випусках «Основи загальної патології» О.В.Репрьову приписують.

У період тимчасового університетського університетського університетського медичного факультету який на той час мікробіології, в Харківському університеті.

У 1922 р. після ліквідації Харківського університету в Харківському університеті (1921) кафедра загальної патології організована в Харківському університеті станням контингенту загальної патології проф. М.М.Павловський кафедру патофізіології відомий дослідже-

обхідним для експериментів обладнанням. Вперше були введені практичні вівісекційні заняття. Після перевodu в 1886 р. І.М.Оболенського до клініки факультетської терапії кафедру в 1886-1895 рр. очолював проф. С.Д.Костюрін (1853-1898). За С.Д.Костюріна викладання набуло вираженого фізіологічного характеру, наукові дослідження кафедри були присвячені питанням імунітету, патогенезу інфекції, уремії. Слід відзначити, що одночасно з Костюріним повний курс загальної патології читав у якості приват-доцента видатний патологоанатом, епідеміолог і бактеріолог В.К.Високович.

Після С.Д.Костюріна, який повернувся до Військово-медичної академії, кафедру в 1895-1925 рр. очолював інший учень В.В.Пашутіна, видатний вчений і педагог проф. О.В.Репрьов (1853-1930), з ім'ям якого пов'язаний розквіт кафедри. О.В.Репрьов переніс на кафедру науковий напрямок пашутінської школи - голодування і патологія обміну речовин. Відомі його дослідження обміну речовин за вагітності, лихоманки, пухлинного росту, про вплив на обмін речовин рентгенівського опромінення, про залежність діяльності статевих залоз від харчування, про стан організму жінки у післяпологовому періоді і під час годування дитини тощо. О.В.Репрьов є одним з основоположників вітчизняної ендокринології. На кафедрі були виконані фундаментальні дослідження обміну речовин за умов патології щитовидної, прищитовидних залоз, підшлункової залози, гіпофіза, надниркових і статевих залоз. Його підсумкова монографія про внутрішню секрецію (1925) багато в чому визначила подальший розвиток вітчизняної ендокринології. О.В.Репрьов створив велику школу патофізіологів; його учнями були Д.О.Альперн, С.М.Лейтес, М.М.Павлов, Б.А.Шаццлло, Ф.М.Бріккер, С.Г.Генес, І.П.Мищенко та ін.

Викладання за О.В.Репрьова отримало переважно експериментальний характер, значно збільшився його обсяг, особливо з патології ендокринної системи. О.В.Репрьов є автором «Підручника загальної патології» в 2-х випусках (1897), а також фундаментального керівництва «Основи загальної і експериментальної патології» (1908). В 1912 р. О.В.Репрьову присвоєно звання заслуженого професора.

У період тимчасової роботи О.В.Репрьова в 1920-1922 рр. в Кримському університеті професором кафедри загальної патології і деканом медичного факультету кафедрою завідував Д.П.Гриньов (1889-1934), який на той час був доцентом, а потім заснував кафедру мікробіології, в подальшому відомий мікробіолог.

У 1922 р. після перетворення медичного факультету Харківського університету в медичну академію (1920), а потім у медичний інститут (1921) кафедра загальної патології першою в Україні була перейменована в кафедру патологічної фізіології. У зв'язку зі значним зростанням контингенту студентів у 1920 р. була створена друга кафедра загальної патології (патофізіології), яку очолив учень О.В.Репрьова проф. М.М.Павлов (1882-1967). У подальшому він довгий час керував кафедрою патофізіології в І Ленінградському медичному інституті і був відомий дослідженнями з патології ендокринної та травної систем. У

1925 р. обидві кафедри об'єднали в одну, яку продовжував очолювати М.М.Павлов. О.В.Репрьов в останні роки життя завідував науково-дослідною кафедрою експериментальної патології при Головнауці України, біологічним відділенням Всеукраїнського рентгенологічного інституту і відділом патології Українського інституту наукової та практичної ветеринарії.

З 1929 р. кафедру очолив і блискуче керував нею до кінця своїх днів талановитий учень О.В.Репрьова проф. Д.О.Альперн (1894-1968). Головний напрямок досліджень Д.О.Альперна і його школи - патологія нервово-ендокринної регуляції, нейрогуморальні механізми патологічних процесів, зокрема, проблема медіаторів у патології. Широкої слави набули його дослідження патології вегетативної нервової системи, гіпоталамо-гіпофізарно-надниркової системи, обміну речовин, запалення, алергії та ревматизму, завдяки яким розроблений новий нейрогуморальний напрямок у розумінні патологічних процесів. Ним встановлений трофічний вплив нервової системи на проникність судин і тканин; виявлена роль зрушення медіаторів вегетативної нервової системи в порушеннях рефлекторної діяльності нервової системи, значення їх у передаванні нервового імпульсу в центральних синапсах, у патогенезі різних захворювань нервової системи і внутрішніх органів, запалення, трофічних виразок тощо. Встановлено (спільно з Р.У.Ліпшиць), що у патогенезі запалення важливу роль відіграють аденілові сполуки і їх взаємодія з іншими фізіологічно активними речовинами і гормонами. Показане значення змін вуглеводного обміну і роль у них лейкоцитів при алергічному запаленні. Ще до відкриття АКТГ Д.О.Альперн встановив десенсибілізуючу і протизапальну дію екстрактів гіпофіза; ним виявлене значення хронічної сенсибілізації у розвитку експериментальної гіпертензії.

Дослідження Д.О.Альперна і його школи тісно зв'язані з практикою. Розкриття ролі холінергічних процесів у патогенезі трофічних виразок і ран, які довго не загоюються, а також при джексоновській епілепсії стало обґрунтуванням для використання ацетилхоліну і езерину з терапевтичною метою, особливо в госпіталях у роки війни. Запропонований ним у 1935 р. препарат мезофізин з успіхом застосовувався у клініці при бронхіальній астмі, сінній лихоманці, фліктенульозному захворюванні очей, ревматизмі тощо. Стимулюючий захисні реакції ефект аденілових сполук використовували у клініці для лікування препаратом аденіннуклеотидів туберкульозного та інших запальних захворювань очей, а також при туберкульозному полісерозиті. Д.О.Альперном опубліковано більше 200 наукових праць, у тому числі 8 монографій. Під його редакцією видано 8 збірок наукових праць з патології нервової системи і алергії. Д.О.Альперн створив свою велику наукову школу (М.М.Транквілітаті, Е.Н.Бергер, П.Т.Білозоров, Р.У.Ліпшиць та ін.). Під його керівництвом виконано 12 докторських і 40 кандидатських дисертацій. Д.О.Альперн зробив неоцінний внесок у становлення патофізіології як учбової дисципліни. Починаючи з 1938 р., багато поколінь лікарів вивчали патофізіологію за його

підручниками. Пі
в 1965 р.) росі
грузинську, і пе
тайською і англ
чесного диплома
бота з удоскона
прогресу в різни
ширення й пере
даних науки та
почесним членом
гентинської про
АН УРСР (1939
раїнської РСР

Після смерті Д
ниця проф. Р.У.
розвиток отрима
рема, встановле
сибілізації низки
нергічних, серот
променевої хвор
у згортаючій сис
палення. Вивчен
цитоз лізосомал
крові при різних
раньового процес
гістамінергічних
укових праць, і
робота провадил

З 1987 р. кад
ко. Кафедра по
запалення. Дос
крові, клітинні
роль і викрито
при запаленні і
Т-лімфоцитів -
пропоновано кон
ленні. Встановле
палення, їх пр
та репаративні
ливість модуляц
ності організму,
їх антагоністам
тучних клітин і
коцитами в
дослідження зап
гальнені в двох
російському під

підручниками. Підручник Д.О.Альперна витримав 6 видань (останнє - в 1965 р.) російською мовою, був перекладений на українську і грузинську, і перевиданий німецькою, болгарською, румунською, китайською і англійською мовами. У 1965 р. він був удостоєний почесного диплома МОЗ СРСР. Провадилася велика систематична робота з удосконалення програми курсу патофізіології відповідно до прогресу в різних галузях патології, біології та суміжних наук, розширення й переробки практикуму для студентів, виходячи з нових даних науки та методичних можливостей. Д.О.Альперн був обраний почесним членом Міжнародної антивревматичної спілки (1938) і Аргентинської протиревматичної ліги (1935), членом-кореспондентом АН УРСР (1939), удостоєний звання заслуженого діяча науки Української РСР (1947).

Після смерті Д.О.Альперна кафедру до 1987 р. очолювала його учениця проф. Р.У.Ліпшиць, на цей час - професор кафедри. Подальший розвиток отримали дослідження механізмів запалення та алергії. Зокрема, встановлено значення і взаємозв'язок у формуванні сенсibiliзації низки нейрогуморальних механізмів - холінергічних, адренергічних, серотонінергічних; роль холінергічних факторів у патогенезі променевої хвороби і при комбінованій дії алергена й радіації; зміни у згортаючій системі крові в процесах сенсibiliзації і алергічного запалення. Вивчено вивільнення тучноклітинних біогенних амінів, екзоцитоз лізосомальних ферментів лейкоцитів вогнища і периферичної крові при різних за етіологією запальних реакціях, а також у ході раньового процесу. Встановлена взаємодія в запаленні холінергічних і гістамінергічних механізмів. Р.У.Ліпшиць опубліковано близько 150 наукових праць, під її керівництвом виконано 10 дисертацій. Велика робота провадилася з удосконалення викладання.

З 1987 р. кафедру очолює учень Р.У.Ліпшиць проф. М.О.Клименко. Кафедра повністю зосередилася на проблемі загальної патології запалення. Досліджуються взаємовідносини запалення і системи крові, клітинні та гуморальні його механізми. Доведено важливу роль і викрито механізми регулюючого впливу на кровотворення при запаленні гемопоезіндукуючого мікрооточення кісткового мозку, Т-лімфоцитів - регуляторів кровотворення, медіаторів запалення; запропоновано концепцію медіаторної модуляції гемопоезу при запаленні. Встановлена дуалістична роль тучних клітин у патогенезі запалення, їх протизапальний модулюючий вплив на інфільтративні та репаративні явища, викриті його механізми і показана можливість модуляції запалення, спрямованої на підвищення резистентності організму, біологічно активними речовинами тучних клітин та їх антагоністами. Встановлено також значення лейкоцитів у реакції тучних клітин вогнища запалення, взаємодію тучних клітин з лейкоцитами в регуляції судинної проникності. Проводяться дослідження запалення за умов порушеного гемопоезу. Ці дані узагальнені в двох монографіях, представлені у новому колективному російському підручнику з патофізіології.

125-річчя з дня заснування кафедри нинішній її колектив зустрічає з величезною повагою до славних традицій школи, гордістю за пройдений нею шлях, новими досягненнями в науковій роботі та викладанні.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Альперн Д.Е. Кафедра патологической физиологии. - В кн.: Очерки истории Харьковского медицинского института. - Харьков, 1969. - С. 106-111.
2. Даниил Евсеевич Альперн (1894-1968) // Арх. патологии. - 1969. - 31, № 4. - С. 94-95.
3. Данило Овсійович Альперн // Фізіол. журн. - 1968. - № 5. - С. 718.
4. Липищ Р.У. Даниил Евсеевич Альперн // Нейрогуморальная регуляция в патологии: Сб. науч. тр. - Харьков: ХГМУ, 1994. - С. 3-12.
5. Липищ Р.У. Даниил Евсеевич Альперн. К 100-летию со дня рождения // Харьков. мед. журн. - 1995. - № 2. - С. 63-65.
6. Мищенко И.П. 30 лет со дня смерти проф. А.В.Репрева // Патол. физиология. - 1960. - № 5. - С. 91-92.
7. Памяти Даниила Евсеевича Альперна // Там же. - 1968. - № 6. - С. 89-90.
8. Постоев Я. Проф. А.В.Репрев // Врач. дело. - 1928. - № 10. - С. 769.
9. Профессор А.В.Репрев // Харьковск. мед. журн. - 1914. - 18, № 10. - С. 368-373.
10. Репрев Александр Васильевич / Под ред. Б.В.Петровского. - М.: Сов. энциклопедия, 1984. - 3-е изд. - Т. 22. - С. 206.
11. Транквилимати Н.Н. Альперн Даниил Евсеевич / Под ред. Б.В.Петровского. - М.: Сов. энциклопедия, 1974. - 3-е изд. - Т. 1. - С. 312-313.

М.О.Клименко

Мойсей
(до 80-р

Бойові за
Орденом
демобіліза
гомольця
дисертаці
подальша
Інститутом
рр. він
дисертаці
з 1960 р.
Висока к
М.І.Гурев
досліджень
значення.
питань па
ханізмів
фізіології
взаємозв'яз
М.І.Гурев
числі 5 м
теріальної
стий тону
(співавт. С
нус» (спів
визначення
виступи М
оцінюються
велике те
О.О.Богомо